

İSLÂM DÜŞÜNÇESİNDE BİR TARTIŞMA METODOLOJİSİ OLARAK CEDEL

Hüseyin DOĞAN*

Özet

Hiç kuşkusuz "cedel metodolojisi", İslâm bilgin ve düşünürlerine bunlar içerisinde özellikle de kelâmcılara, kendi görüş ve düşüncelerini savunma veya karşıtlarının düşüncelerini ve iddialarını bastırma konusunda büyük bir açılım ve kolaylık sağlamıştır. İslâm kelâmcılarına, benimsemiş ya da kabul etmiş oldukları dinsel ve felsefi birtakım görüş ve yaklaşımlarını temellendirebilme veya gerekçelendirebilme konusunda çok önemli fırsatlar ve imkânlar sağlayan cedel metodolojisi, damgasını vurmuş olduğu dönemle sınırlı kalmamış; tam tersine, bugün bile dinsel görüş ve yaklaşımlarını değişik kategorilerde ifade etmek isteyen kimselere, hâli hazırda bir tartışma yönemi olarak hizmet etmeye devam etmektedir. İşte bu çalışma, özellikle de Ortaçağ İslâm Kelâmı'nda kelâmcılar ve filozoflarca benimsenen ve kullanılan cedel metodolojisinin temel yapısını ve argümanlarını tanıtmak suretiyle, İslâm araştırmacılarının bugün karşı karşıya kaldığı yöntem(sizlik) sorununa da bir anlamda ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Cedel, Yorumbilim, Metodoloji, Nass, Anlama.

Methodology of a Dialectic in Islamic thought: Jadal

Abstract

Undoubtedly, "dialectic methodology", which has come into existence from the internal dynamics of Islamic thought, contrary to the common assumption, has provided Islamic scholars and thinkers especially the Islamic theologians with great openings and facilities to understand and interpret Islamic texts. Thus, "jadal methodology", which provides Islamic theologians with very significant opportunities and facilities in the course of the development of Islamic thought to establish firmly or reason some religious and philosophical thoughts and approaches they have accepted or have adopted. In other words, they have benefited today to a large extent from the methodology under some particular conditions in understanding and interpreting the religious Nasses even in the modern period. This study aims to cover the topic of "dialectic methodology" trying to clarify in a sense the methodological problem Islamic researchers have currently encountered by introducing the methodology used in the Middle Ages and further the basic arguments and grounds of this methodological approach.

Keywords: Dialectic, Interpretation, Methodology, Nass, Understanding

A. Cedelin Tarihi

Cedel metodolojisi, düşünce tarihi içerisinde sadece belli bir dine, kültüre veya belli bir mezhebe özgü anlayışı temsil etmediği gibi, kuramsal olarak düşünüldüğünde sadece dinsel/kutsal metinlerle sınırlı bir "olgu" da değil-

* Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniv. İlahiyat Fakültesi (huseyindogan5555@hotmail.com)

dir. Zira, insanlık tarihinin karanlık sayfaları geriye doğru çevrildiğinde, cedel anlayışının bilgi kuramsal olarak köken ve doğuş itibarıyla antik uygarlıklara kadar uzandığı hatta, Hint dinleri ve özellikle de Berâhime gibi değişik kültür ve bilim havzalarında dinsel ve felsefi metinlerden tutun da şiir, edebiyat ve aktüel karakterli bir çok ürünü kapsayan alana varıncaya kadar geniş bir alanda kullanıldığı görülmektedir.

Tarihsel çerçevede hareket edilecek olursa, cedelin, mantığın bir parçası olarak ortaya çıktığı, kurallarının belirlendiği ve genel çerçevesinin çizildiği Eski (Antik) Yunan’da, ilkin cedel uygulamalarıyla karşılaşmaktayız. Bu uygulamalar içerisinde, daha sonraları özellikle Aristoteles tarafından belirlenen cedel kurallarına uygun olanları bulunduğu gibi, diğer yandan karşı tarafı (öteki) tamamıyla yanıltma ve aldatmaya yönelik “safsata” (mantıksal müşâğabe) türünden olan tartışmalar da yer almaktadır. Buna göre; Eski Yunan’daki “dialektikê” sözcüğünün Arapça’ya çevirisi olan cedelin ciddi bir uygulamasına ilk defa Elea Okulu’nun önde gelen filozoflarından birisi olan Zenon’da (ö. M.Ö. 430) rastlamaktayız. Öyle ki, o, cephe aldığı karşıt düşünceli kimselerin görüşlerinin çelişik olduğunu tez-antitez noktasından hareket ederek göstermeye çalışmış ve karşıt görüşlü kimselerin düşüncelerini geçersiz kılma hususunda, cedelin henüz tam olarak belirlenmemiş birtakım inceliklerinden ve tekniklerinden elverdiğince yararlanmaya çalışmıştır. Ona göre cedel, “çelişmeler öğretisi” anlamına gelmekte ve reddedilmek istenilen herhangi bir görüşün ya da tezin, imkansız ve saçma olduğunun tartışma yoluyla ortaya çıkarılmasında kullanılmaktadır.¹ O hâlde denebilir ki, Zenon’a göre cedel, herhangi bir tartışmada “gerçeğe” ulaştırıcı bir araç değildir. Gerçekte uygulamada veya kullanımda karşımıza çıkan bu anlamın, daha sonraları kısmî birtakım değişikliklerle Aristoteles tarafından da açıkça dile getirildiğini söylemek mümkündür.

Sofistler’e bakıldığında ise onlar, cedeli, herhangi bir konuda karşı tarafın delilini ya da tezinin “sözde” geçersiz kılmak için kullanmışlardır. Böylelikle onlara göre, cedel, karşı tarafı meşhûr olan görüşün karşıtına veya şüpheye yönlendirmek suretiyle, bir yanıltma ya da aldatma aracı anlamına gelmektedir.² Sofistler’in bu anlayışı, bir cedel metodolojisi olmaktan daha çok “saf-sata”ya benzemektedir; ancak, cedelin genel “tartışma” anlamının içerisinde yer almaktadır. Zira saf-sata, yukarıda da sözü edildiği üzere herhangi bir tartışmada kişiyi sözle şüpheye düşürerek karşı tarafı yanıltma, şaşırtma ve

1 Hüseyin Atay, “Kur’ân’a Göre Münâzara Metodu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara: Üniversitesi Basımevi, 1969, XVII, 260.

2 Sırrı Giridi, *Nakdû'l-Kelâm fî Akâidî'l-İslâm (İlm-i Kelâm'ın Özü)*, sad. Kazım Albayrak, İstanbul: Tahkim Yayınları, 1987, s. 16-17; Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1979, s. 58.

aldatma aracı olarak kullanılan bir metodolojinin ismidir.³ Bu hâliyle onların cedel anlayışı, doğruya ve gerçeğe ulaştıran bir araç olmaktan çok, haklıyı haksızı, doğruyu yanlış; kısacası, bütün tezleri savunma aracı ya da açıkça bir spekülasyon gayretidir.

Sokrates'e (ö. M.Ö. 399) gelindiğinde ise cedel, herhangi bir konuda doğruya ve gerçeğe ulaşmak, kavramları açıklığa kavuşturmak ve onların kesin tanımını yapabilmek için, tez-antitez biçiminde yürütülen karşılıklı bir söyleşiyi ifade etmektedir. Nitekim o, cedeli, ilk ilkelerin bilimi olarak kabul etmekte ve onun, gerçek olmayan bilginin reddedilmesi ile gerçeğin ortaya konması şekline dayanan bir soruşturma metodolojisi olduğunu belirtmektedir. Ona göre cedel, özde insanın içinde gizil (kuvve) hâlde bulunan bir bilginin doğurtulması⁴ anlamına gelmekte ve o bununla, herhangi bir tartışmada karşıt düşünce ve görüşleri ortaya çıkarmakta ve bunları soru yoluyla karşı tarafa çözümlenerek gerçeği doğurtmaya çalışmaktadır.⁵ Hiç kuşku yok ki, Sokrates'in cedel anlayışı, karşılıklı tartışma ve söyleşme sonucu doğruya ve gerçeğe ulaşma çabası dışında, teknik anlamıyla bir "burhân" metodolojisi olarak da değerlendirilebilir. Çünkü "burhân", Sokrates'in yaşadığı dönemde herhangi bir konuda gerçeğe, doğruya ve kesin bilgiye ulaşmayı kendisine amaç edinen bir metodolojidir ve bütün kapsamıyla da ilmî bilginin ölçütüdür.⁶

Sistemci ilk çağ filozoflarının ilki olarak kabul edilen Eflâtun'a (ö. M.Ö. 347) bakıldığında da, onun daha çok hocası Sokrates'in etkisi altında kalmış olduğu görülmektedir. Nitekim o, tıpkı Sokrates gibi, "burhânî" sonuca ulaşabilmek amacıyla cedele başvurmuştur. Böylelikle o, varlıkları cinslere ve türlere ayırma; başka bir deyişle, idelerin gölgeleri olan duyular âleminden ideler âlemine, yani ideaların bilgisine ulaşmada, tümel kavramları ortaya çıkarmada ve ilk prensipleri elde etmede açık ara cedel metodolojisini kullanmıştır. Onca, mutlak gerçeği keşfetme mantığı olarak değerlendirilen cedelin, bizâtihi kendisi bir "ilim"dir. Hatta o, herkesin mutlak gerçeği karşılıklı söyleşiyi (muhâtaba) zihninde "anumsayabileceğini" öne sürmüş ve bu anlamda cedeli, insan zihninde gizil hâlde bulunan ilk ilkelerin bilgisine ulaştırıcı yeterlilikte görmüştür. Hiç kuşkusuz o, bu sonuca ya da yargıya

3 Ebû Nasr Muhammed el-Fârâbî, *İlimlerin Sayımı (İhsâ'u'l-'ulûm)*, çev. Ahmet Ateş, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1986, s. 77.

4 Ebû 'Ali 'Abdillâh İbn Sinâ, *eş-Şifâ el-Mantık-VI -Kitâbu'l-Cedel (Yayına Hazırlayanın Mukaddimesi)*, thk. 'Ahmed Fu'ad el-Ahvânî, Mısır, 1385/1965, s. 1; Selâhattin Hilâv, *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1997, s. 40.

5 Bolay, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, s. 58-59 vd.

6 Ebû Nasr Muhammed el-Fârâbî, *Kitâbu'l-burhân (Burhân Kitabı)*, çev. Mübahat Türker, *Araştırma Dergisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1963, I, 226-228; İlhan Kutluer, *İslâm'ın Klasik Çağında -Felsefe Tasavvuru-*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996, s. 194.

diyalog (muhâvere) yolu ile varmış ve cedeli kesin bilgiye ulaştırıcı bir araç olarak düşünmüştür.⁷

Eleali düşünürlerden itibaren birisi, muhâkeme ve akıl yürütme gücü, dolayısıyla doğruya ulaştırıcı mantık; diğeri de, hükümler arasında zekâ kıvraklığı ile tam geçerli olmayan birtakım bağlantılar kurmak anlamında olmak üzere iki farklı anlamda kullanılan cedel metodolojisi,⁸ Aristoteles'te tam manasıyla anlamsal bir dönüşüme uğramıştır. Bu bağlamda Aristoteles, kendisinden önce oluşturulmuş olan cedele ilişkin görüşleri ya da anlayışları bir anlamda eleştiri süzgecinden geçirmiştir. Zira o, Sokrates ve Eflâtun'un ileri sürmüş olduğu cedelin mutlak gerçeğe ulaştırıcı bir metodoloji olduğu anlayışını bir anlamda reddetmiştir. Böylelikle o, Zenon ve Sofistler'in düşüncesine belli ölçülerde yaklaşmış; ancak, onlarla da aynı kanyı paylaşmamıştır. Çünkü ona göre cedel, yukarıda sözü edilen bilgin ve düşünürlerin benimsemiş oldukları temel anlayışlarının dışında, ortaya konan önermelerin/görüşlerin doğruluk ve yanlışlığını, tutarlı olup olmadığını veya çelişki taşıyıp taşımadığını araştırmakta ya da tartışmaktadır.⁹ Dolayısıyla cedel, o dönemin bilimsel önermelerinin oluşturulmasında bir "sınama" tekniği olmasının yanı sıra, bu tekniği kullanmak suretiyle herhangi bir tartışmada karşı tarafı susturmayı, alt etmeyi ve ona karşı üstün gelmeyi sağlayan bir sanattır.¹⁰ Öyle ki, Aristoteles'e göre cedel, "olası" seçenekleri kuramsal incelemeye tabi tutarak doğruya ve gerçeğe ulaşma anlamına geldiği gibi, bu olasılıkların ya da seçeneklerin incelenmesi sonucu karşı tarafı güçsüz bırakmak ve belirli bir düşünceyi kabule zorlamakta bir araç olarak da değerlendirilmiştir. Bu nedenle o, cedel metodolojisini, gerçeğin elde edilmesinde bir araç olarak kullandığı "burhân" anlayışından ayrı tutmuştur. Çünkü ona göre cedel, doğruluğu, tutarlılığı ve geçerliliği arama "sanatı"; "burhân" ise, doğruluğu tartışmasız kabul edilen tümellerden tikel sonuçlar çıkarma sanatıdır. Zenon'dan etkilenen Aristoteles'in bu anlayışı, cedelde kullanılan önermelerin *ilk, kesin ve doğru olan önermeler değil de, ilk bakışta doğru gibi görünen önermeler türünden olması düşüncesini gündeme getirmiş* ve bu durum, bu sözcüğün sonraki anlamlarına etki etmiştir. Bütün bu anlatılardan sonra bir çıkarsamada bulunmak gerekirse, bir metodoloji olarak cedelin Aristoteles'te iki önemli işlevinin olduğu söylenebilir:

a. Herhangi bir tartışmada olasılıklardan hareket ederek karşı tarafı güçsüz bırakıp susturma (ilzâm), ikna etme ya da dize getirme;

b. Cedelin, bilimler üstü bir işlevi ve görevi yerine getirmesi.

7 İbn Sînâ, *Kitâbu'l-Cedel (Yayma Hazırlayanın Mukaddimesi)*, s. 1.

8 Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1983, s. 6; Selâhattin Hilâv, *Diyaletik Düşüncenin Tarihi*, s. 44.

9 H. W. B. Joseph, *An Introduction to Logic*, Oxford University Press, 1967, s. 72.

10 İbn Sînâ, *Kitâbu'l-Cedel (Yayma Hazırlayanın Mukaddimesi)*, s. 1.

Bu husûsu biraz daha açmak gerekirse, bunlardan birincisi, cedelin bir metodoloji olarak “münâzara” (tartışma/münâkaşa) yönünü; ikinci açıklama ise, cedelin daha çok “bilimsel” ve “felsefi” yönünü ilgilendirmektedir. Çünkü, Aristoteles’e göre cedel, hangi bilimin konusuna girerse girsin, bu bilimlerin ortaya koymuş oldukları önermelerin doğruluklarını, geçerliliklerini ve tutarlılıklarını araştırmakta veya tartışmaktadır.¹¹ Böylece o, cecele ilişkin ikinci yaklaşımıyla herhangi bir görüş ya da düşünce üzerindeki mantıksal olarak yanlış sonuçları ortaya koyabilmektedir. Belki de, Aristoteles’i kendisinden önceki düşünürlerden ayıran ya da onlardan daha özgün kılan en önemli tarafı bu olsa gerektir. Nitekim o, bu yaklaşımıyla, cecele bilimler üstü bir işlevsellik kazandırmakta ve ona ayrı bir yer açmaktadır. Bir diğer ifadeyle, bir bilim olarak cedelin kendisine ait özel bir ilgi konusu olmadığı için, inceleme ve araştırma konusu olabilecek her şey onun ilgi alanına girmekte ve bunlar cedel için problem olmaktadır. Ancak, üzülmek belirtmek gerekir ki, Aristoteles, dikkati çektiği cedelin “bilimsel” ve “felsefi” yönü üzerinde yeterince durmamıştır.

Tarihsel süreç göz önünde bulundurulacak olursa, Aristoteles’in cecele ilişkin bu yaklaşımlarından sadece birincisi öne çıkarılmıştır. Öyle görünüyör ki, bunun temel nedeni, Aristoteles’in genellikle ikinci yönü ihmâl etmiş olması ve kendisinden sonra gelenlerin de bu anlayışı sıkı sıkıya izlemiş olmalarıdır. Kabul edileceği gibi, ortaçağın genel anlayışında da cedel, herhangi bir tartışmada karşı tarafı çelişkiye düşürerek susturmak ya da ikna edebilmek için genellikle “meşhûrât” ve “müsellemât” türünden olan öncülleri kullanan bir metodoloji olarak algılanmış ve öylece kullanılmıştır. Bu nedenle olsa gerek ki, bütün tartışmaların bu bağlamda yürütülmesine çaba harcanmış ve neredeyse tüm eserlerin de bu çerçevede oluşturulmasına büyük bir özen ve gayret gösterilmiştir.

Aristoteles öncesinde uygulamada kendisini gösteren cedelin biçimsel (formel) bir şekilde ele alınıp kurallarının konuluşuna ilk olarak onun, “*Organon*” adlı yapıtının ‘Topikler’ bölümünde rastlanmaktadır. Bilindiği gibi ‘Topikler’, bir tartışmada cedeli sözün söylendiği durumlar (yerler) anlamına gelmektedir. ‘Topikler’in amacı ise, cedeli sözlerin sınanmasında cedeli soru ve cevapların nasıl olacağını ele almak ve bir bütün olarak cedel sanatını tamamlayıp mükemmel bir hâle getirmeye yarayan ve onun işleyişinin daha verimli, daha üstün ve daha etkili olmasını sağlayan kanunları ya da kuralları ortaya koymaktır.¹² Ayrıca o, adı geçen eserde cedeli birtakım kurallardan söz ederken onu, büyük çapta felsefe ve mantık sistemine uy-

11 Aristoteles, *Organon-V (Topikler)*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1952, s. 3-4 vd.

12 Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul: Ekin Yayınları, 1983, s. 103-104.

gun bir tarzda ele almış¹³ ve cedeli önermelerin, beş tümeller adı verilen tanım, cins, tür, ayırım ve ilinek (araz) gibi unsurlara dayandığını belirtmiştir. Aristoteles, daha etkin ve inandırıcı olması nedeniyle, cedelciye (diyalektikçi) tümdengelsel akıl yürütme biçimini; daha açık olması ve duyum yoluyla kolayca anlaşılabilmesi için de halka karşı, tümevarımsal akıl yürütme biçimini kullanmayı uygun bulmuştur. Ona göre, aynı durum, burhân türü akıl yürütmeler için de geçerlidir.¹⁴

Cedelin İslâm düşüncesi içindeki yerine bakıldığında ise, fetih hareketleri sâyesinde Müslümanların Arabistan'ın kuzeyindeki bölgeleri ele geçirmeleleriyle birlikte, bu bölgelerin insanları kısa bir süre içinde Müslüman olmuşlar ve başta Yeni-Eflatunculuk olmak üzere Yunan Felsefesi ve Mezopotamya kültür ve birikimine ait çeşitli unsurlardan oluşan kendi kültürel birikimlerini doğrudan doğruya İslâm'a taşımışlardır.¹⁵ Genel anlayışa göre, daha dört halife döneminde ele geçirilen Mısır, İran, Irak ve Suriye gibi bölgelerin çok gelişmiş ve ilerlemiş derecede dinsel ve kültürel birikimleri vardı ve bu birikimler, bilindiği kadarıyla Eski Yunan, Hint, İran ve Mezopotamya'ya ait ilmi geleneklerle de doğrudan ilişkiliydi; fakat, genel içerik ve savunuları dolayısıyla dinsel bir çerçeveye oturtulmuşlardı.¹⁶ Daha açık konuşmak gerekirse, Müslüman bilgin ve düşünürlerin çeşitli millet, medeniyet ve kültürlerle mensup insanlarla tanışmaları, bazı ortak ilke ve değerleri paylaşmaları ve karşılıklı olarak iletişimde bulunmaları, onların, düşünsel ve fikrinsel bazda üzerlerinde önemli birer etki oluşturmuş olduğu tarihsel olarak bilinen bir gerçektir. Öyle anlaşılıyor ki, Müslüman bilgin ve düşünürler, ortak bir ilişki ve iletişim kurdukları bu medeniyet ve kültürlerde yer alan birtakım anlayış ve görüşleri, bu süreçte kendi kültürlerine aktarmaya çalışmışlar ve bunları, birer yaşam modeli haline dönüştürmüşlerdir. Bu süreçte, Müslüman bilgin ve düşünürlerce benimsenen ve kabul edilen temel görüş, düşünce ve yaklaşım biçimlerinin, değişik din ve kültürlerdeki benzerleri ya da çeşitlemeleriyle karşılaştırma yoluna gidilmiştir. Bu anlamda, benzer olanlar aynen korunmaya çalışılırken, aksi doğrultudaki değişik anlayış, görüş ve yaklaşım biçimleri ise, hiçbir araştırma ve incelemeye gereksinim duyul-

13 Hamdi Ragıp Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974, s. 78-79.

14 Bu konuda *Aristoteles'in* ifâdesi şöyledir: "Cedeli (diyalektik) akıl yürütmeler (istidlâller), tümevarım ve tümdengelim olmak üzere ikiye ayrılır. Tümevarım, daha iknâ edici ve daha açık, duyum vasıtasıyla daha kolayca bilinen ve bunun sonucu olarak, halk adamına elverişli bir şeydir. Fakat tümdengelim daha fazla kuvveti vardır ve cedelcilere cevap vermek için daha tesirlidir." Bu husûsta bkz. Aristoteles, *Organon-V (Topikler)*, s. 25-26, 291.

15 Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Aklının Oluşumu*, trc. İbrahim Akbaba, İstanbul: Kitabevi, 2000, s. 19-21; a. mlf.; *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı -Arap-İslâm Kültüründeki Bilgi Sistemlerinin Eleştirel Bir Analizi-*, çev. Burhan Koroğlu-Hasan Hacak-Ekrem Demirli, İstanbul: Kitabevi, 1999, s. 18-19.

16 Ira M. Lapidus, *İslâm Toplumları Tarihi*, çev. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yay., 2003, I, 34-35.

maksızın aynen ödünç alınmaya dolayısıyla da kullanılmaya çalışılmıştır. Elbette ki, söz konusu bu etkinin, özellikle de dinsel nasslar karşısındaki tavır ve tutuma göre değerlendirilmesi veya çözümlenmesi gerektiği düşüncesi hiçbir biçimde unutulmamalıdır.¹⁷

Ancak, cedelin kuramsal ve yöntembilimsel çerçevesinin bir bütün olarak İslâm dünyasına girişi, hiç şüphesiz çeviri etkinlikleri sayesinde olmuştur. Bu çeviri etkinlikleri sürecinde Yunan Felsefesi'ne ait çok önemli kaynaklar Arapçaya çevrilmiştir. Emeviler döneminde başlayan bu çeviri hareketi, Abbasilerin yönetimi boyunca gelişerek devam etmiştir.¹⁸ Başlangıçta "reddiyeler" şeklinde bir cedel uygulaması olarak karşımıza çıkan bu olgu, Aristoteles'in yapıtlarının Arapça'ya çevrilmesiyle birlikte kuramsal bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır. Bu gelişme, belirli bir dönemden sonra gerek kelâm gerekse felsefe çevrelerinde yoğun bir biçimde yaşanmıştır. Özellikle de mezhep tarihçileri, felsefeciler ve kelâmcılar, cedelin kuramsal yönü konusunda temelde Aristoteles'in yukarıda anılan bu eserine dayanmışlardır.

Diğer taraftan Kur'an (vahiy), Hz. Muhammed (s.a.) aracılığı ile insanlara aktarılırken, kendi beyanına karşı birtakım iddialarla karşılaşmış ya da kendisi karşı tarafa yönelik reddedilmesi gereken birtakım karşı iddialar üretmiş ve bu iddiaların büyük bir kısmını cedelî metodla geçersiz kılmaya çalışmıştır. Aslında insani araçları kullanan Kur'an, tartışmada bütün savunma ve ikna etme yollarını denemektedir. Bu cümleden olarak Kur'an, insanlara seslendiğinden onları ikna edebilmek ve yönlendirebilmek için, onların tartışmalarına benzer biçimde tartışmakta; ancak, tartışmanın hangi form içerisinde veya kurallar çerçevesinde gerçekleştiğinden hiçbir suretle bahsetmemektedir. Daha da önemlisi, Kur'an'ın bir tartışma, bir cedelleşme kitabı olması, kelâmın ve kelâmcıların bu konuya ayrı bir yer vermelerine ve eserlerini de cedel formunda yazmalarına neden olmuştur. Buna göre İslam kelâmcılarının, cedel metodolojisini kolaylıkla benimsemelerinin ve kullanmalarının özellikle üç nedeni olabilir:

- a. Cedelin önemli bir tartışma ve savunma metodolojisi olması,
- b. Cedel metodolojisinin, İslâm öncesi din ve kültürlerde yaygın olarak kullanılıyor olması,
- c. Kur'an'ın da cedel metodolojisini açık ara kullanmış olması. Sözcüleri, Kur'an, "Kurumuş kemikleri yeniden kim diriltecek?" diye soranlara, "ilk kez yaratan" cevabını vermiştir. Kur'an'daki bu ayette, cedelin genel tartışma formunun içinde yer alan ve "müsellemat" da denilen karşı tarafın

17 Robert Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981, s. 132-134; Mustafa Demirci, *Beytü'l-Hikme*, İstanbul: İnsan Yay., 1996, s. 7; İzzet Er, *Sosyal Gelişme ve İslâm*, İstanbul: Furkan Yay., 1994, s. 68.

18 Ali Sâmî en-Neşşâr, *Menâhicü'l-Bahs 'inde Müfekkiri'l-İslâm*, nşr. 'Abduh er-Râcîhî, Beyrut, 1404/1984, s. 19-25.

kabullendiği dinsel bir inançtan hareketle kanıtlanmaya çalışılmıştır. Söz konusu bu ayet (Yâsîn 36/78), cedel formu çerçevesinde şu şekilde ifade-lendirilebilir:

- “Allah, her şeyi ilk kez yaratmıştır, değil mi?” (Müsellemat)
- “Evet”
- “Bir şeyi ilk kez yaratan, ikinci kez de yaratabilir mi?”
- “Evet”
- “O hâlde, Allah, kurumuş kemikleri ikinci kez tekrar yaratabilir.”

B. Cedelin Tanımı ve Mâhiyeti

Cedelin tarihsel serüvenine ilişkin bu saptamalardan sonra biraz da, onun neliği veya mahiyeti üzerinde yoğunlaşmak gerekmektedir: “Cedel” kelimesi sözlükte, ipi sağlamca bükmek, birisini sert bir yere düşürmek, düşmanlık ya da tartışmada çetin olmak, cephe almak; yıldırım ya da usandırmak, kanıtla kanıtla karşılık vermek yahut da bir fikri aşırı ölçüde ve kavga edercesine savunmak gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹ Öte taraftan “cedel” kelimesi, özü itibariyle çekişmeye muktedir olmak, sözü peşi peşine yetiştirmek ve karşı tarafı evirip çevirmek anlamına da gelmektedir.²⁰ “Dia” ve “legin” sözcüklerinden meydana gelen “*dialectia*” kelimesi ise dil, nutuk, iki kişi arasındaki karşılıklı söyleşi ve tartışma anlamlarına geldiği gibi, akıl yürütme ve kuramsal inceleme (nazar) anlamlarına da gelmektedir.²¹ Türkçe’de kullanılan “eytişim” kelimesi de, soru-cevap yöntemiyle konuşmak anlamına gelen “eytişmek” kökünden türetilmiştir.²² Zira, “eytişim” terimi de, “cedel” anlamına gelmektedir.

Mantık biliminin genel ilkelerine göre konuşmak gerekirse, cedel kelimesi, bir terim olarak öncülleri herkesçe ya da büyük çoğunlukça kabul edilen meşhûrât türü önermelerden ya da doğruluğu karşı tarafça kabul edilen müsellemât türü önermelerden oluşan bir çeşit tasım anlamına gelmektedir. Felsefe ve kelâmda birbirinden farklı tanımları olmakla birlikte genellikle cedel, bir düşünce ya da bir görüş üzerindeki çelişkileri ortaya çıkarma ve bunları karşılıklı tartışma “sanatı” olarak izâh edilebilir. Kısacası cedel, herhangi bir konuda açıklamada bulunmak veya karşı tarafa görüş ve düşünce-

19 Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn b. Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Lisâni'l-'Arab, ts., I, 320-321; Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lugât*, Beyrut ts., s.48; Ebû Kâsım Râgıp el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, İstanbul: Kahraman Yay., 1989, s. 125.

20 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 322.

21 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 324; karşı.; Hilmi Ziya Ülken, *Genel Felsefe Dersleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972, s. 3.

22 Ülken, *age.*, s. 3-4.

lerini kabul ettirebilmek amacıyla birtakım tartışma kurallarının belirlendiği ve belirlenen bu tartışma kurallarına göre işleyiş (işlev) gösteren bir metodoloji biçiminde ifade edilebilir.

Aristoteles'e göre cedel, araştırılan her mesele üzerinde yaygın olan (meşhûr) öncüllerle akıl yürütmeyi sağlayan ve bir cevap verildiğinde ortaya atılan konula (mevzi') karşıt bir konul ileri sürmeme anlayışını temsil etmektedir.²³ Görüldüğü gibi, Aristoteles'in cedel tanımında şu üç unsûr dikkati çekmektedir:

- a. Yol/yöntem (tarîk).
- b. Yaygın olanlarla (meşhûrât) akıl yürütme.
- c. Cevap sırasında karşıt bir konunun olmaması.

Buradan da anlaşıldığı üzere Aristoteles, cedelî akıl yürütmeyi, genel olarak kabul edilen (yaygın) görüşlerden hareketle oluşturulan bir akıl yürütme biçimi olarak tanımlamakta ve onu, kesin sonuç veren önermelere (burhân) dayanılarak oluşturulan akıl yürütmenin karşıtı olarak görmektedir. O, genel olarak kabul edilen öncüllerle, bütün insanların ya da onların büyük çoğunluğunun yahut da, bilge olan kimselerin (hükemâ) ya da bunların seçkinlerinin ve ünlülerinin sanılarını kast etmektedir.²⁴

Fârâbî, İbn Sînâ ve diğer bir çok İslâm mantıkçısı, büyük ölçüde Aristoteles'in mantığa dair yazmış olduğu "Organon" adlı yapıtının beşinci kitabı olan Topikler'i esâs alarak, "Kitâbu'l-Cedel" ya da "Mevâzi' u'l-Cedel" başlığı adı altında cedele ilişkin eserler veya bölümler yazmışlar ve cedeli genellikle, Aristoteles'in cedel anlayışına uygun bir şekilde anlamış ve kullanmışlardır. Sözgelimi, bir İslâm mantıkçısı olan Fârâbî, cedeli, daha çok bir sanat (teknik) olarak değerlendirmektedir. Ona göre cedel, çelişik olan iki seçenektен birisinin savunulmasını üzerine alan, cevap veren (mucîb) kişiden soru sorularak elde edilen ve konusu tümel bir konulu olumsuzlama (ibtâl) hususunda, doğruluğu herkesçe ya da büyük çoğunlukça kabul edilen meşhûrât türü öncüllerden tasım yapmayı sağlayan bir sanat anlamına gelmektedir.²⁵ O, cedelde daima iki kişinin bulunacağını göz önüne aldığı ve her ikisinin de değişik olması gereken davranışlarını (roller) cedelin tanımına sokmak istediği için, bu şekilde tanımlama yoluna gitmiştir.²⁶ Ayrıca o, cedelin, herhangi bir kimseyle konuşurken ya da bir fikri savunurken çelişkiye düşülmeme-

23 Aristoteles, *Organon-V (Topikler)*, s. 3.

24 Aristoteles, *Organon-V (Topikler)*, s. 4-5; Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, s. 73.

25 Ebû Nasr Muhammed el-Fârâbî, *el-Mantık 'inde'l-Fârâbî-III (Kitâbu'l-Cedel)*, thk. Refik el-'Acem, Beyrut: el-Mektebetü'l-Felsefiyye, 1986, s. 13.

26 Fârâbî, *Kitâbu'l-Cedel*, s. 14.

si ve tartışma sırasında tarafların birbirlerine karşı yenilmemesi hususunda önemli bir işlevinin daha olduğunu ifade etmektedir.²⁷

Bir diğer İslâm mantıkçısı olan İbn Sînâ'nın cedel tarifi, her ne kadar yukarıda geçen cedele ilişkin tanımlardaki aynı unsurları içeriyorsa da, Fârâbî'nin tanımından daha açık ve anlaşılır gözükmektedir. Şöyle ki; ona göre cedel, bir fikri ya da bir görüşü yaygın olan veya genellikle kabul edilen önermelerle olumlama (isbât) ve savunulan bir görüşe karşıt bir görüş benimsememe sanatı anlamına gelmektedir.²⁸ İbn Sînâ, bu tanımında, cedel ile istenilen bir düşüncenin ya da ileri sürülen bir görüşün olumlanabileceğini belirtmişse de, ona göre cedelî ispatlarla elde edilen bilgi sanıya (zann) dayanmakta ve bu bilgi ile hiçbir şekilde gerçeğe ulaşılamamaktadır.²⁹ Bu açıdan bakılacak olursa, İbn Sînâ'nın dışında, Aristoteles ve Fârâbî gibi mantıkçılar cedelî akıl yürütmenin yaygın olan öncüllerle yapılması ve cevap sırasında ileri sürülen konulara karşıt bir konunun ileri sürülmemesi gibi önemli sayılabilecek birtakım hususlarda ortak bir kanıya varmışlardır. Bu anlamda Aristoteles ve Fârâbî gibi mantıkçılar, cedeli tanımlarken sadece meşhûrât türünden olan öncülleri dillendirmiş³⁰ olsalar da gerçekte cedel, aynı zamanda müsellemler türünden olan öncülleri de kapsamaktadır. Nitekim daha sonraki İslâm mantıkçıları olayın ayırıcılığına varmış olacaklar ki cedeli, "meşhûrât ve müsellemler türünden olan öncüllerle kurulan bir çeşit tasımdır"³¹ biçiminde tanımlamak suretiyle, cedelin her iki çeşit öncül türünü (meşhûrât ve müsellemler) de kapsadığına dikkati çekmişlerdir.

Buna göre, İslâm mantıkçılarınca ortaya konan; ancak, genel içeriği bakımından birbirinden pek de farkı olmayan bu açıklamalardan şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür: Cedel, herhangi bir konuda ya da herhangi bir meselede, gerçeği araştırıp ortaya koymaktan çok bir düşüncenin, bir konunun veya doğruluğu kabul edilen herhangi bir fikrin savunulmasında ve böylece de karşı tarafın susturulmasında, ikna edilmesinde ya da dize getirilmesinde kullanılan mantıksal bir metodolojinin ismidir. Diğer bir söylemle cedel, bir düşünceyi ya da bir görüşü savunarak karşı tarafa kabul ettirebilmek ya da karşı tarafın bir düşüncesini veya bir görüşünü geçersiz kılabilmek için, daha çok meşhûrât³² veya müsellemler³³ türünden olan öncüller-

27 Fârâbî, *Kitâbu'l-Cedel*, s. 13. Bu hususta ayrıca bkz. İbrahim Emiroğlu, "Cedel Nedir?", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 1999, sayı: XII, s. 26.

28 İbn Sînâ, *Kitâbu'l-Cedel*, s. 21.

29 İbn Sînâ, *Kitâbu'l-Cedel*, s. 11.

30 Aristoteles, *Organon-V (Topikler)*, s. 21-27; krş. Fârâbî, *Kitâbu'l-Cedel*, s. 13.

31 Seyyîd Şerîf el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, Beyrut 1990, s. 78.

32 "Meşhûrât", genelde herkesin ya da büyük çoğunluğun üzerinde görüş birliğine vardığı görüş, düşünce ve kimi yargıları ifade etmektedir: Sözelimi, "Adalet iyidir" veya "Misafire hürmet gerekir" gibi. Bu niteliği dolayısıyla "meşhûrât", kimi zaman toplumdan topluma, milleten millete, kültürden kültüre hatta bazen de dinden dine bile farklılık arz edebilmek-

le yapılan ve birtakım delil getirme tekniklerini konu edinen bir mantaliteyi nitelendirmektedir.³⁴ Her ne kadar cedel ilk, kesin ve doğru olan öncüllerden kurulan ya da oluşturulan “burhân” (kesinliği saptanmış) kadar sağlam ve güvenilir olmasa da, ulaştıracağı olası bilgi değeri açısından bir ilim olarak da kabul edilebilir.³⁵

Cedele ilişkin yapılan bu tanımların yanı sıra onu bir çeşit kuramsal inceleme (nazar) olarak değerlendiren yaklaşımlar da vardır. Öyle ki, kuramsal inceleme gerçeğe ulaştırıcı bir etken olduğunda cedel, bu kuramsal incelemeden bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, bir kelamcı olan İmâm el-Haremeyn el-Cüveynî, cedeli şöyle tanımlamaktadır: Cedel, tartışan iki kişinin anlatım yoluyla veya bu anlatımın yerine geçen göstergeler (işâret) ve delâlet yoluyla, kendi görüşünü savunma ve karşı tarafın görüşünü reddetme hususundaki savlarının dayanaklarının ortaya konmasıyla ilgilidir.³⁶ Onca cedel, bilinecek olan şeyleri ortaya çıkarmak için başvuru genel bir söylem biçimidir. Dahası el-Cüveynî, kitap (Kur’an) ve sünnete dayanılarak oluşturulmuş olan cedelin gerekliliği üzerinde durmakta olup, içeriği açısından ve edebi bakımdan cedelin İslâmî bir değeri ve önemi vardır.³⁷ Nitekim o, bu anlayışıyla kuramsal olarak tartışılan her şeyin, her yönünün, mantığın ve cedelin Kur’an’da olduğu hususunda öğrencisi Ebû Hamid el-Gazzâlî’yi de etkilemiştir.³⁸ Bazı düşünürler de cedel sayesinde,

tedir. “Meşhûrât” ve “Müsellemât” konusunda geniş açıklama ve değerlendirmeler için bkz. Hüseyin Doğan, *‘Abdülkâhîr el-Bağdâdî ve Yöntembilimine Eleştirel Bir Yaklaşım*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2004, s. 29-45.

33 “Müsellemât” ise, karşı tarafın kabul ettiği ve benimsediği bir düşünce ve inancı belirtmektedir: “Hz. İsa, babasız olarak dünyaya gelmiştir” gibi.

34 Esrûddîn el-Ebherî, *İsâgûcî (Mantığa Giriş)*, çev. Hüseyin Sarıoğlu, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, s. 87.

35 Fârâbî, *Kitâbu’l-Cedel*, s. 21-23.

36 İmâm el-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Kâfiye fi’l-Cedel*, thk. Fevkiye Hüseyin Mahmûd, Kahire, 1399/ 1979, *(Yayma Hazırlayanın Mukaddimesi)*, s. 30.

37 İmâm el-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Kâfiye fi’l-Cedel (Yayma Hazırlayanın Mukaddimesi)*, s. 70-73. *İmâm el-Haremeyn el-Cüveynî*, Kur’an-ı Kerim’de geçen, “(Ey Muhammed) sen hikmetle, güzel öğütle Rabb’inin yoluna çağır (davet et) ve onlarla en güzel bir biçimde mücadele et...” (en-Nahl 16/125) ve “...Eğer doğru iseniz, [kesinliği saptanmış] delilinizi getiriniz.” (el-Bakara 2/111) ayetlerine dayanmak suretiyle dinsel açıdan da cedelin gerekliliği üzerinde durmakta ve cedele dinsel bir meşruiyet kazandırmaktadır. Bu hususta bkz. *el-Kâfiye fi’l-Cedel*, s. 23. Ayrıca, İbn Rüşd de Kur’an-ı Kerim’de geçen, “(Ey Muhammed) sen, hikmetle, güzel öğütle Rabb’inin yoluna çağır ve onlarla en güzel bir biçimde mücadele et...” âyetindeki hikmetin, “felsefi burhâna”, güzel öğüdün, “hitâbeye”, mücadelenin de “cedelî” kıyasa karşılık geldiğini ileri sürerek, Kur’an’ın hem kesin sonuç veren (burhânî), hem söyleysel (hitabî), hem de cedelî birtakım delilleri kullandığını belirtmiştir. Ancak ona göre, Kur’an, çoğunluğu ikna etme amacı taşıdığından daha çok cedelî ve söyleysel türden delilleri ya da kanıtlamaları kullanmaktadır. Bu konuda bkz. Ebû’l-Velîd Muhammed İbn Rüşd, *Felsefetü İbn Rüşd -Faslu’l-Makâl - el-Keşf ‘an Menâhici’l-Edille-*, thk. el-Cennetü İhyâi’l-Türâs el-‘Arabiyyifî Beyrut: Dâri’l-Âfâki’l-Cedîde, 1402/1982, s. 110-112.

38 M. Sait Özervarlı, *Kelâm’da Yenilik Arayışları*, İstanbul: İSAM Yay., 1998, s. 12-13.

akıl yürütme konusundaki belirli birtakım kuralların ve âdabın bilinebileceğini ileri sürmüşlerdir. Nitekim onlarca, ancak bu kurallar sayesinde herhangi bir görüşü savunma ya da o görüşü geçersiz kılma hususunda amaca ulaşılmış olmaktadır. Zira sözü edilen görüş, ister fıkıhla ilgili olsun ister başka bir konu ile ilgili olsun, sonuç değişmez.³⁹

Genel anlayışa göre, herhangi bir toplulukta yaşayan insanların dinsel, ahlâksal, siyasal ve toplumsal problemlerinin çözümünde cedel metodolojisi kullanılmalıdır. Çünkü insanların, mantıkta kullanılan beş sanat türünün dayanmış olduğu öncülleri ve kanıtları kavrayabilme yeteneği birbirinden çok farklıdır. Zira, insanlardan kültürü geniş olan kimseler, kesin sonuç veren öncülleri ve delilleri kolaylıkla kavrayabilirler (burhân). Bunlar, daha çok felsefeciler ve bilgin olan kimselerdir. İnsanlardan bilgisi az ve kavrayışı zayıf olanlar vardır ki, bu kimseler daha çok yaygın olan ve karşı tarafça doğru kabul edilen (müsellem) öncüllerle ya da delillerle ikna olurlar (cedel). Sözelimi, birbirleriyle tartışan kelâmcılar, filozoflar ve mezhep tarihçileri gibi. Yine, insanlardan yeterli derecede kültürü ve düşüncesi olmayan kimselere ise, söyleysel türden öncüller ve deliller yeter (hatâbe). Bunlar, genellikle sıradan insanlardır. Cedeli ve söyleysel öncüller dinsel, toplumsal, siyasal ve politik işlerde çok önemlidirler.⁴⁰

Bu noktada, genellikle cedel kelimesiyle ilişkilendirilen hatta, bazı kimselerce cedel kelimesinin bir nevi alternatifi olarak da kullanılan⁴¹ “münâzara” kelimesine değinmek gerekmektedir. Bilindiği üzere münâzara kelimesi, Arapça’daki ‘nazar’ sözcüğünden türetilmiştir. Nazar ise, kuramsal düşünce, kuramsal inceleme demektir. “Münâzara”, gerçeği ortaya koymak için birlikte düşünülerek yapılan kuramsal bir araştırma anlamına gelmektedir.⁴² İbn Sînâ, münâzara sözcüğünün bu anlamına dayanarak onun tanımını yapmıştır. Ona göre münâzara, karşılıklı olarak söyleşide bulunan iki kişiden birisinin gerçeği açıklamayı, diğerinin de ona yardımcı olmayı üzerine aldığı ve sonuçta da her ikisinin amacının ilim (bilgi) elde etmek olduğu bir araştırma anlamına gelmektedir.⁴³ el-Cüveynî’ye göre, cedel ile münâzara arasında amacı ve işlevi bakımından herhangi bir fark söz konusu değildir. O, cedel ile münâzara arasında, sadece türetildikleri kök sözcük açısından

39 ‘Abdurrahmân Ebî Zeyd İbn Haldûn, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yay., 1991, II, 1071-1072.

40 İbrahim Emiroğlu, “Cedelin İşleyişi ve Değeri”, *Tabula Rasa (Felsefe-Teoloji)*, yıl: I, sayı: II, Isparta: Tuğra Matbaası, Mayıs-Ağustos 2001, s. 85-88.

41 el-Gazzâlî, kendi yapıtında özellikle de “münâzara” kelimesinin kullanımına büyük bir özen göstermekte ve Allah’ın rızasına, sadece “münâzara” yapmış olan insanların erişebileceğinin altını çok net olarak çizmektedir. Bu konuda bkz. Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâu ‘Ulûmi’-d-Dîn*, trc. Ali Arslan, İstanbul: Merve Yay., 1993, I, 159-165.

42 İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III, 665.

43 İbn Sînâ, *Kitâbu’l-Cedel*, s. 15-16.

bir farkın olduğunu belirtmektedir. Çünkü dilde cedel kelimesi, Arapça'daki nazar kelimesinden başka bir sözcükten türetilmiştir.⁴⁴

Bilindiği üzere, herhangi bir tartışmada cedelin en önemli amacı, ilzam-ı hasm, yani hasmın susturulmasıdır. Dahası, hasmın ikna edilmesi ve delillerinin çürütülerek karşı tarafın bastırılmasıdır. Buna karşılık bir tartışmada münâzaranın amacı ise, İbn Sînâ'nın da ifadeye çalıştığı gibi gerçekliğin ortaya konması, hakkın beyan edilmesi ve sonuçta da gerçek bilgiyi elde etmektir. Bu hususu biraz daha açmak gerekirse; cedel türü tartışmada hasmı susturmak veya bastırmak için dikkatlice hareket edilmekte, şekil mantığına sıkı sıkıya bağlı kalınmakta; ayrıca, üslup yerine göre sert ya da yumuşak olarak düzenlenebilmektedir. Çünkü cedeli tartışmalarda, genel olarak doğruluğu ve geçerliliği önceden kabul edilmiş peşin hükümler ve yargılar söz konusudur. Hatta, cedelde hasmın kabullendiği düşüncenin yanlışlığını, geçersizliğini ve tutarsızlığını gösterip kendi iddiasını ispat etme amacı olduğu için, cedelci daima stresli ve hırslıdır. Öyle ki, cedelci bu amacına ulaşabilme için, kimi zaman da tartışma sürecinde birtakım kelime ve mantık oyunlarına yönelebilmekte, hileye başvurabilmekte veya konuyu anlaşılmasız ve karma karışık bir vaziyete sokabilmektedir. Münazara türü tartışmalarda ise, peşin hükümlerle hareket edilmediği, hasmı susturma ya da dize getirme amacı bulunmadığı ve mutlak gerçeğin iddia sahibi ile ona karşıt bir iddiayı savunanın elinde ortaya çıkması arasında herhangi bir ayrıcalık gözletilmediği için, münazaracılar da hiçbir şekilde stres ve hırs yoktur. Zira, onlara göre, tartışma sonucunda gerçek ortaya çıktığında ve bilgi hasıl olduğunda, tartışma sonuçlandırılmakta ve taraflar da bundan büyük bir mutluluk duymaktadırlar. Burada, belki şu hususu belirtmekte yarar vardır: Taraflar iyi niyetle herhangi bir konuda gerçeğin ortaya çıkarılması amacıyla tartışırken, tartışma sürecinde birbirlerini kötümeye, ortaya koydukları kanutlarını değersiz ve önemsiz bulmaya ya da çıkarsamalarını ve saptamalarını birtakım kelime oyunlarına başvurmak ve hileye yönelmek suretiyle bir yanıltma ve aldatma aracı olarak kullandıklarında, cedelin münazara yönünü değil de daha çok alt etme, susturma ya da dize getirme yönünü tercih etmiş olmaktadır.

C. Cedelin Amacı

Cedel, Mantık bilimi ve bilgi değeri açısından (burhânî) tasım kadar "kesin bilgi" vermemekle birlikte, tartışma ya da atışmada olduğu gibi boş ve yararsız bir çaba da değildir. Cedel, tartışmacıya "olası" öncüllerden hareket etmek suretiyle, ortaya konan ve üzerinde tartışılan her meselede kanıt getirebilme imkanı sağlamakta ve bir kanıt ileri sürüldüğü ya da bir sav olumlanmaya çalışıldığı zaman da kişiyi çelişkiye düşmekten alıkoymaktadır. Bi-

44 el-Cüveynî, *el-Kâfiye fi'l-Cedel (Yayına Hazırlayanın Mukaddimesi)*, s. 44.

lindiği gibi felsefî ilimler, kesin sonuç veren önerme ve görüşlerden hareketle kurulan kıyası kullanmaktadır. Felsefi tasım ise, kesin kanıtlardan ve öncüllerden elde edilmektedir; çünkü, felsefenin en son amacı, üstün mutluluğu yani ahlâkı elde etmektir. Buna mukabil cedelin en son amacı ise, insana bir şeyi derinliğine araştırma, soruşturma gücü kazandırma, insanın zihnini felsefeye, onun ilkelerine ve sorunlarına hazırlama; kısacası, insanı felsefe sanatına yönlendirme, hazırlama ve ona hizmet etmeye yardımcı olmaktır.⁴⁵

Yukarıda da sözü edildiği üzere cedel metodolojisinin en önemli amacı, herhangi bir tartışmada herkesçe ya da büyük çoğunlukça kabul edilip benimsenen meşhûrât türü öncüllerle ya da doğruluğu karşı tarafça kabul edilen müsellemtât türü öncüllerle karşı tarafı susturmak ya da ona karşı üstün gelmektir. İbn Sînâ'nın da belirttiği gibi, cedel sanatı, tartışmada karşı tarafı bastırmak ve susturmak amacıyla, kendisiyle cedeli kıyas ve tümevarımın (istikrâ) ortaya konduğu bir çeşit işlemdir.⁴⁶ Bu işlem ise, ona göre iki çelişik taraftan herhangi birisi üzerinde değil; tersine, iki çelişik taraftan her birisi üzerinde olmalıdır.⁴⁷

Aristoteles, cedelin insan için şu üç yönde yararı bulunduğu kanaatinde-dir: Bunlar;

a. Seri delil alışkanlığı kazanmada: Bu metodolojiye sahip olan kimse, ortaya konan herhangi bir konuda daha hızlı kanıt getirebilme yeteneği kazanır. Takdir edileceği üzere mantıksal ve akılsal melekeleri hızlı çalışan insanlar, tartışmada daha aktif olur ve tartışmayı kazanma yönünde her zaman bir adım önde giderler.

b. Günlük tartışmalarda: Halka yabancı olan alanlarda değil, onun kendine özgü sanuları içerisinde onunla karşılaşmak suretiyle ileri sürdüğü kanıtların tutarsız ve geçersiz olduğunu gösterme imkanı sağlar. Çünkü insan, hangi alana ait olursa olsun ya da kimle ilgili olursa olsun, ancak iyi bildiği, tanıyabildiği ve bu doğrultuda bir kanıt sürebildiği problemin savunusunu daha süratli gerçekleştirebilmektedir.

c. Felsefî ilimlerde: Felsefi problemlerin çözümünde her iki yönden deliller ileri sürmek, bizlere doğruyu ve yanlışı daha kolay bulma imkânını verecektir. Felsefî bilimler, aynı anda birçok problemin tartışılabilirdiği bu nedenle de oldukça karmaşık ve girift bir alanla ilişkili olduklarından, cedelin belki de en büyük ve önemli katkısı bu yönde ortaya konmaktadır.⁴⁸

45 Fârâbî, *Kitâbu'l-Cedel*, s. 27-28.

46 İbn Sînâ, *Kitâbu'l-Cedel (Yayına Hazırlayanın Mukaddimesi)*, s. 28.

47 Aynı yer.

48 Aristoteles, *Organon-V (Topikler)*, s. 6. Aristoteles tarafından cedelin amacına ilişkin olarak saptanan bu ilkeler daha sonraları hiç değiştirilmeksizin aynen Fârâbî ve İbn Sînâ tarafından da benimsenmiş ve cedele dair yazmış oldukları yapıtlarında kullanılmıştır. Bu konuda karşı, Fârâbî, *Kitâbu'l-Cedel*, s. 29-30; İbn Sînâ, *Kitâbu'l-Cedel (Yayına Hazırlayanın Mukaddimesi)*, s. 14, 33; Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, s. 76-77.

Fârâbî, cedelden başarılı olarak çıkmak için tıpkı güreş, eskrim ve bunlara benzer egzersiz içeren diğer sanatlara hazırlanıldığı gibi, egzersiz yapmayı gerekli ve yararlı görmektedir.⁴⁹ İbn Sînâ da, cedel sanatında başarılı olabilmek için, fıtrat, yani bazı insanlarda yaratılıştan gelen hazırlık, deneyim ve hedeflenen amaca ulaşabilmek için kullanılacak araçların iyi bilinmesi gibi birtakım ilkeleri gerekli görmektedir. Onca bunlar, aynı zamanda cedel sanatının işleyişinin de en önemli ilkeleridir.⁵⁰

Kısacası, cedelin amacının, herhangi bir konuda ya da herhangi bir meselede ortaya konan sorunları veya getirilen kanıtları doğruluğu ve geçerliliği açısından inceleme ya da aynı konu üzerinde karşı tarafın kanıtlama biçiminin yolunu tıkamak veya onu susturmak (ilzâm) suretiyle tartışmacıyı etkin ve güçlü kılmak olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, her sanatta etkin ve edilgin yön bulunmaktadır. Dolayısıyla da etkin olan yönün, edilgin olan yön üzerinde etkili olması gerekir. Buna göre, Fârâbî'nin deyişiyle söylemek gerekirse, cedelin bir ilim olarak iki önemli işlevinin olduğunu söylemek mümkündür:

1. Cedel, ne türden olursa olsun ya da hangi bilimin konusuna girerse girsin, o alandaki bütün önermeleri ve çıkarsamaları, *doğrulukları, geçerlilikleri ve tutarlılıkları* açısından ele alıp incelemektedir. Böylece cedel, bir konu ve bir mesele üzerindeki olası yanlış mantık çıkarsamalarını ya da saptamalarını da göstermektedir.

2. Cedel, herhangi bir konu ya da herhangi bir mesele üzerinde tartışırken, karşı tarafı (ötekini) *susturmak* veya karşı tarafa *üstün gelip* (gâlip) tartışmayı sonuçlandırabilmek için, kullanmış olduğu önerme/öncül türleri itibariyle her yöntemi denemektedir.

D. Sonuç ve Değerlendirme

Tartışmak ve karşılıklı söyleşide bulunmak insani bir olgu olduğuna göre, gerçekte cedelin tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu söylemek gerekir. Ancak, ilk dönemlerde insanlar arasında uygulandığı veya kullanıldığını kabul ettiğimiz bu "tartışma metodolojisi", sistematik olmaktan ve felsefi ayrıntıdan yoksundur. Daha sonraları cedel, insanın tarihsel bir varlık oluşuna paralel olarak, bu süreçte sürekli ivme göstermiş ve insanlar arasında yaşanan karşılıklı gündelik, dinsel ve metafiziksel tartışmalarda uygulama zemini ve fırsatı bularak bir metodoloji hâline gelmiştir.

Yukarıda sözü edildiği gibi İslam mantıkçalarının kıyasın uygulama yeri olarak gösterilen ve beş sanatın içerisinde yer alan cedel, Aristotelesçi mantığa göre bilgi değeri bakımından kesin sonuç veren kıyastan (burhân) sonra

49 Fârâbî, *Kitâbu'l-Cedel*, s. 39.

50 İbn Sînâ, *Kitâbu'l-Cedel (Yayına Hazırlayanın Mukaddimesi)*, s. 26-27.

gelmektedir. Çünkü cedelin öncülleri, insan zihninin ilk bakışta kavrayabildiği “kesin” ve “mantıksal” olarak doğrulanmış önermelerden değil de, daha çok “olasılık” ifade eden ve “zanna” dayalı birtakım önermelerden oluşmaktadır. Bu nedenle cedeli kıyas, kesin sonuç veren kıyas gibi felsefi ve bilimsel tartışmalarda kullanılan bir kıyas türü değildir. Bu açıdan değerlendirildiğinde cedel, bilgi değeri ve kuruluş amacı bakımından kesin sonuç veren kıyastan ayrıldığı gibi, beş sanatın diğer türleri olan söylev (hatâbe), mantıksal yanılğı (safsata) ve şiirden de ayrılmaktadır.⁵¹

Cedelin mantık içerisindeki önemi, onun sadece bir yönünü oluşturan “susturma” ya da “üstün gelme” sürecinden kaynaklanmamaktadır. Diğer taraftan cedelin mantık içindeki gerçek değeri ve önemi, temelleri Aristoteles tarafından ortaya atılan, günümüzde modern felsefenin veya bilimin izlediği yola kendi koşullarında benzer bir biçimde “eleştirel” yönünden kaynaklanmaktadır. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, cedeli metod bu yönüyle, mantık bilminde bilimler üstü bir işlevi yerine getirmektedir. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, cedeli metod, bilimsel ve ilmi önermelerin oluşturulmasında bir “sınama” tekniği faaliyetini yerine getirmektedir. Mantık bilminde cedel, bu biçimiyle herhangi bir konudaki önermeleri doğrulukları, geçerlilikleri ve tutarlılıkları açısından tartışmakta ve bu önermeleri karşı tarafça ya da herkesçe kabul edilebilir bir hâle getirmektedir. Ancak üzümlere belirtmek gerekir ki, cedelin susturma veya galip çıkma yönü dışındaki bu “bilimsel” ve “felsefi” yönü, hem Aristoteles’çe hem de onun izleyicileri tarafından tarihsel süreçte hep ihmâl edilmiş ve dikkate alınmamıştır. Muhtemelen bu nedenle olacak ki, ortaçağ boyunca cedelin daha çok “susturma” ya da “üstün gelme” yönü ön plâna çıkarıldığı ve dikkate alındığı için, yapılan tartışmaların bu bağlamda yürütülmesine çaba harcanmış ve hemen hemen bütün eserlerin de bu çerçevede oluşturulmasına gayret gösterilmiştir. Nitekim, bu döneme ait felsefe ve kelam yapıtları dikkatlice incelenecek olursa bunların, bir tartışma mantığı içerisinde yazılmış olduğu açıkça görülecektir. Zira, bu eserlerin çoğunda tartışılan konular ya da meseleler, tıpkı Eflâtun’un diyaloglarında olduğu gibi, çoğu kez soru-cevap biçimine dayanan karşılıklı söyleşi (muhâtaba) yöntemiyle ele alınmakta ve ileri sürülen iddialar, “anımsama” yoluyla karşı tarafa kabul ettirilmek istenmektedir. İslâm düşüncesinde filozoflar ve kelâmçılar, kendi inanç ve anlayışlarını karşı tarafa kabul ettirebilmek ve kendi savlarına karşılık karşı tarafça ileri sürülen birtakım savları çürütebilmek ya da yapılan hücumları bastırabilmek için, kendi eserlerini bir tartışma mantığı içerisinde oluşturarak haya-

51 İbrahim Emiroğlu, *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık*, İstanbul: Asa Kitabevi, 1999, s. 220-221.

li olarak karşılarında bir tartışmacının bulunduğunu varsaymışlar ve bir anlamda, kendi savlarına karşı yapılabilecek olan (olumlu ya da olumsuz) olası karşı koyuşları ya da tepkileri bu şekilde ortaya koymaya çalışmışlardır.

Kaynakça

- Aristoteles, (ö. M.Ö. 322) *Organon-V (Topikler)*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1952.
- Atademir, Hamdi Ragıp, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- Atay, Hüseyin, "Kur'an'a Göre Münâzara Metodu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XVII, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969.
- Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı - Arap-İslâm Kültüründeki Bilgi Sistemlerinin Eleştirel Bir Analizi -*, çev.: Burhan Köroğlu-Hasan Hacak-Ekrem Demirli, İstanbul: Kitabevi, 1999.
- , *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, trc. İbrahim Akbaba, İstanbul: Kitabevi, 2000.
- Cürçânî, es-Seyyid eş-Şerîf 'Ali b. Muhammed (ö.816/1413), *et-Ta'rifât*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Cüveynî, İmâm el-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillâh (ö.478/1085), *el-Kâfiye fi'l-Cedel*, thk. Fevkiye Hüseyin Mahmûd, Kahire 1979.
- Demirci, Mustafa, *Beytü'l-Hikme*, İstanbul: İnsan Yay., 1996.
- Doğan, Hüseyin, *'Abdülkâhîr el-Bağdâdî ve Yöntembilimine Eleştirel Bir Yaklaşım*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2004.
- Emiroğlu, İbrahim, *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık*, İstanbul: Asa Kitabevi, 1999.
- , "Cedel Nedir?", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük Matbaası, sayı: XII, 1999.
- , "Cedelin İşleyişi ve Değeri", *Tabula Rasa (Felsefe-Teoloji)*, yıl: I, sayı: II, Mayıs-Ağustos, Isparta: Tuğra Matbaası, 2001.
- Er, İzzet, *Sosyal Gelişme ve İslam*, İstanbul: Furkan Yay., 1994.
- Ebherî, Esîrüddîn, *İsâgûcî (Mantığa Giriş)*, çev.: Hüseyin Sarıoğlu, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed, (ö. 339/950), *el-Mantık 'inde'l-Fârâbî -III- (Kitâbu'l-Cedel)*, thk. Refik el-'Acem, Beyrut: el-Mektebetü'l-Felsefiyye, 1986.
- , "Kitâbu'l-Burhân" (*Burhân Kitabı*), çev. Mübahat Türker, *Araştırma Dergisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, cilt: I, 1963.
- , *İlimlerin Sayımı (İhsâ'u'l-'Ulûm)*, çev. Ahmet Ateş, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed (ö.505/1111), *İhyâu 'Ulûmi'd-dîn*, trc. Ali Arslan, İstanbul: Merve Yay., 1993.
- Giridî, Sırrî, *Nakdû'l-Kelâm fi 'Akâidi'l-İslâm (İlm-i Kelâm'ın Özü)*, sad. Kazım Albayrak, İstanbul: Tahkim Yay., 1987.
- Hilav, Selahattin, *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1997.
- İbn Haldûn, 'Abdurrahmân Ebî Zeyd, (ö. 808/1406), *Mukaddime*, haz. Süleyman Ulu-dağ, cilt: II, İstanbul: Dergah Yay., 1991.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn, (ö. 711/1311), *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Lisâni'l-'Arab, ts.

- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed (ö. 520/1126), *Felsefetü İbn Rüşd -Faslu'l-Makâl -el-Keşf 'an Menâhici'l-Edille-*, thk. el-Cennetü İhyâi't-Türâs el-'Arabiyyi fî Dâri'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1402/1982.
- İsfehânî, Ebû Kâsım el-Hüseyin Râgıb, (ö. 502/1108), *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, İstanbul: Kahraman Yay., 1989.
- İbn Sînâ, el-Hüseyin b. Abdullah Ebû 'Ali, (ö. 428/1037), *eş-Şifâ el-Mantık-IV -Kitâbu'l-Cedel*, thk. Ahmed Fuâd el-Ahvânî, Mısır, 1385/1965.
- Joseph, H. W., *An Introduction to Logic*, Oxford University Press, 1967.
- Kaya, Mahmut, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul: Ekin Yay., 1983.
- Kutluer, İlhan, *İslâm'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Lapidus, Ira M., *İslâm Toplumları Tarihi*, çev.: Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yay., 2003.
- Mantran, Robert, *İslâm'ın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*, çev.: İsmet Kayaoğlu, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1991.
- Neşşâr, 'Ali Sâmî, *Menâhici'l-Bahs 'inde Müfekkiri'l-İslâm*, nşr. Abduh er-Râcihi, Beyrut 1404/1984.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lüğât*, Beyrut ts.
- Özervarlı, M. Sait, *Kelâm'da Yenilik Arayışları*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yay. (İSAM), 1998.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Genel Felsefe Dersleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.
- Yavuz, Yusuf Şevki, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, Bursa: İlim ve Kültür Yay., 1983.